

FRANCESC FONTBONA

Membre de l'Institut d'Estudis Catalans

ICONOGRAFIA ARTÍSTICA DE JOAN MARAGALL

Resum:

Tot i la importància de Maragall en la història cultural i social de Catalunya, les representacions plàstiques que s'han fet d'ell no són nombroses. A part de les fotografies —algunes d'autors tan destacats com Napoleón, Pau Audouard o Adolf Mas—, destaquen els dos retrats al carbó que li va fer Ramon Casas, i algunes caricatures en la premsa satírica. Tanmateix, les obres més visibles són pòstumes, com els busts d'Eusebi Arnau al Parc de la Ciutadella, o del seu fill Ernest, a la placeta davant de casa seva, al carrer Alfons XII amb Plaça Molina.

Paraules clau: Joan Maragall — retrats — Ramon Casas — Adolf Mas — Pau Audouard — Lluís Bagaria — Joan Junceda

Abstract:

Despite the importance of Maragall in the cultural and social history of Catalonia, visual representations of him are not numerous. In addition to the photographs, some of authors as outstanding as Napoleon, Pau Audouard or Adolf Mas, stand out two charcoal portraits made by Ramon Casas and some cartoons in the satirical press. However, the most visible works are posthumous, like the busts of Eusebi Arnau at the Ciutadella Park, or that of his son Ernest, on the square in front of his house in Plaça Molina..

Key words: Joan Maragall — portraits — Ramon Casas — Adolf Mas — Pau Audouard — Lluís Bagaria — Joan Junceda

De fet, les imatges més difoses de Joan Maragall són fotogràfiques, i no en són massa. Aquí em centraré en retrats i evocacions plàstiques del poeta i no derivaré cap a altres realitzacions artístiques que, en lloc de fixar-se en la seva efígie, evoquen alguna de les seves obres, com ara el monòlit construït a la fageda d'en Jordà, prop d'Olot, el 1932, o altres obres d'art que corresponen al món maragallià, com el seu ex-libris a l'aiguafort, magnífica creació d'Alexandre de Riquer.

A l'Arxiu Joan Maragall hi ha controlades i recopilades —en proves originals o en còpies de tota mena— una vintena llarga de fotografies personals de l'escriptor, i presumiblement no n'hi deu haver gaire més. Val a dir que aquestes fotos no van ser considerades obres d'art en l'època en què foren preses, però ara algunes sí que són vistes com a tals —especialment les que van signades per fotògrafs coneguts.

Tanmateix, de totes les fotografies conegudes de Maragall, molt poques tenen una autoria declarada. N'hi ha una d'ell nen, del tipus tarja de visita, que porta al peu el nom de «Solà Fotógrafo»,¹ del carrer

¹ AJM R/F 6.

de la Tapineria 60 de Barcelona, un nom que no he trobat als repertoris de fotògrafs antics que he consultat; i una altra –posterior al 1888– signada per Napoleón,² i aquest sí que fou un dels grans retratistes de l'època, amb una llarga trajectòria professional, extensiva a altres membres de la seva família, de cognom Fernández.

El famós fotògraf Pau Audouard, un dels més actius i reconeguts de la Barcelona del tombant de segle, va fer de Maragall una foto de maduresa, en la qual el veiem de bust, mig de perfil, mirant cap a la seva dreta; aparegué a la revista barcelonina *Il·lustració Catalana* el 1903,³ i és un dels retrats esdevinguts clàssics del poeta.

Maragall nen. Solà Fotógrafo

Maragall jove. Napoleon, posterior al 1888

Maragall en la seva maduresa. Pau Audouard, 1903

Maragall, dos anys abans de morir. Adolf Mas, 1909

² AJM R/F 11.

³ AJM R/F 32. N'hi ha un positiu a la Unitat Gràfica de la Biblioteca de Catalunya: XI 7A RE: 7457. *Il·lustració Catalana* tornà a publicar la mateixa foto el 1904.

Adolf Mas, un altre dels grans fotògrafs del tombant del segle, bé que més centrat en monuments i obres d'art, home que freqüentava ambients modernistes com Els Quatre Gats, també va retratar un Joan Maragall que s'agafava les solapes amb una mà, en una postura i indumentària semblant a la d'Audouard. La foto de Mas,⁴ de l'any 1909, tot i que un pèl moguda –o potser per això–, ha estat segurament la més difosa de les de Maragall, tant directament com indirectament, ja que també s'ha divulgat a través d'una pulcra còpia en dibuix realitzada pel pintor Jaume Pizà Roig.⁵

Mas també és l'autor d'una foto històrica, retrat col·lectiu en el qual Maragall hi figura enmig de molts altres personatges, que són els participants al Congrés de la Llengua Catalana del 1906 –Joan Alcover, Costa i Llobera, Rubió i Lluch, Massó i Torrents, Ruyra, Pijoan i molts més–;⁶ i també de Mas és una foto –de gran interès sociològic–, del protagonista amb tota la seva família i una minyona o dida ben guarnida (1908-09).⁷

Retrat col·lectiu. Adolf Mas, 1906

Retrat de família. Adolf Mas, 1908-1909

4 Institut Amatller d'Art Hispànic – Arxiu Mas, clixé Mas 2874-C. AJM R/F 40. També a la Unitat Gràfica de la BC n'hi ha un exemplar: XI 7 BC R.E.: 8409.

5 El dibuix desconec on és, però un clixé d'ell es troba a l'Institut Amatller d'Art Hispànic – Arxiu Mas, clixé Mas C-91374.

6 Institut Amatller d'Art Hispànic – Arxiu Mas, clixé Mas 635-C.

7 Institut Amatller d'Art Hispànic – Arxiu Mas, clixé Mas 2945-C. AJM R/F 39.

Resulta impressionant la foto, igualment obra d'Adolf Mas, que reflecteix Maragall al llit de mort, vestit amb l'hàbit franciscà (1911),⁸ un costum —el de vestir certs cadàvers de seglars amb hàbits religiosos— freqüent en aquella època.

Retrat de Maragall al llit de mort. Adolf Mas, 1911

Carnet de Maragall per a l'Exposició Universal de Barcelona, 1888

De les altres fotos, les anònimes, sobresurten, per la seva singularitat, la que apareix al carnet personal de Maragall per a l'Exposició Universal de Barcelona de 1888;⁹ la de Maragall a cavall a Camprodon (1894);¹⁰ la que representa un consell de redacció del *Diario de Barcelona* el 1895¹¹ —pel seu valor de document històric—; o la del poeta acompanyat del pintor, crític i promotor cultural Miquel Utrillo al Laberint d'Horta (1898),¹² bé que l'autoria d'aquesta, com es veurà de seguida, es pot atribuir. La foto

Maragall i Utrillo al Laberint d'Horta, 1898

del Laberint d'Horta corresponia a la representació de la *Ifigènia a Tàurida* de Goethe, obra traduïda per Maragall mateix, fet que provocà un ampli reportatge de l'esdeveniment a la revista modernista *Luz*,¹³ amb articles del mateix Maragall i d'A.L. de Baran (un dels pseudònims d'Utrillo, que també va realitzar per a aquella representació un dels cartells més significatius de l'època d'or del cartellisme). També apareixien publicades a l'article diverses fotos de la representació fetes per Josep Pichot Gironès expressament per a aquell número de *Luz*. Això fa pensar que la foto esmentada del poeta i Utrillo, no reproduïda a la revista, però de característiques molt semblants a les que hi són

8 Institut Amatller d'Art Hispànic – Arxiu Mas, clixé Mas 3984-C. AJM R./F. 43.

9 AJM R./F. 12.

10 AJM R./F. 29.

11 AJM R./F. 23.

12 AJM R./F. 24.

13 *Luz*, núm. 2, octubre de 1898. Cal no confondre's ja que es tracta del número 2 de la segona època: a la primera època de la revista barcelonina (1897-98) ja varen sortir sis números, numerats de l'1 al 6.

publicades, podria ser també obra de Pichot, reconegut dissenyador de jardins, que era el germà gran del pintor modernista Ramon Pichot, de la mezzosoprano que actuava amb el nom de Maria Gay, del violinista Lluís Pichot i del violoncel·lista Ricard Pichot. I a aquell número de *Luz* hi apareixia també una fotografia de bust de Maragall, diferent de les esmentades.

No pretenc ser exhaustiu enumerant totes les fotos de Maragall –a part de les més singulars– que ja he comentat. A qui les vulgui conèixer remeto al ja esmentat fons gràfic de l'Arxiu Joan Maragall, on si bé tampoc no hi són totes, sí que n'hi ha un bon recull. Quant a les obres tradicionalment considerades artístiques –pintures, escultures o dibuixos sobre Joan Maragall–, cal distingir entre retrats formals i dibuixos més o menys informals.

Segurament els millors retrats de Maragall són els carbonets lleument acolorits que li va fer Ramon Casas, dins aquella àmplia sèrie de personatges catalans, i també forasters, que l'artista refigurà sistemàticament a les acaballes del segle XIX i als inicis del XX, i que de fet mai no va donar per tancada, encara que els més interessants resultin ser els més antics. Precisament entre els personatges que s'han esmentat i que s'esmentaran en aquest article per un motiu o un altre n'hi ha uns quants també retratats en aquella sèrie de Casas, com els Napoleón (Emili Fernández), Adolf Mas, Miquel Utrillo, Ramon Pichot, Miquel Blay, Lluís Bagaria, Jaume Pahissa, Ricard Opisso, Josep Pijoan, Miguel de Unamuno, Santiago Rusiñol, Lluís Domènech i Montaner, Manolo Hugué, Jacint Verdaguer o Àngel Guimerà, a part de Maragall, la qual cosa ens dóna una idea de la magnitud de l'ambició de Casas quan s'embarcà en el projecte de crear aquesta sèrie.

Sobre aquest conjunt extraordinari hi ha algunes recopilacions i estudis, però la més completa és *Ramon Casas. Retrats al carbó*,¹⁴ que tot i portar el subtítol *Col·lecció del Gabinet de Dibuixos i Gravats del Museu Nacional d'Art de Catalunya* –que es reproduïxen cada un a tota plana i en color–, inclou un apèndix on relaciona, fitxa i reproduïx en petit noranta-cinc retrats més de Casas, de les mateixes característiques, però que no pertanyen a la col·lecció del museu, que estan escampats per diverses col·leccions, i alguns en localització ignota, només coneguts per fotografia.

El més antic d'aquests retrats maragallians de Ramon Casas data d'entre 1897 i 1899 i lamentablement no sabem quina és la seva localització actual. El coneixem gràcies a una reproducció a tota plana a la revista modernista barcelonina *Pèl & Ploma*,¹⁵ i representa el poeta dret, de cara, amb barret i paraigües. Se sap que va ser exhibit a l'exposició de Casas que organitzà la revista esmentada a la Sala Parés l'octubre del 1899, on era la peça número 67 del catàleg.

14 Barcelona, Editorial AUSA – MNAC – Fundació Caixa de Sabadell, 1995, amb text de Cristina Mendoza. Altres repertoris també amb la presència de Maragall, anteriors a l'esmentat, són: Andreu Avelí ARTÍS, *Retrats de Ramon Casas*, Barcelona, La Polígrafa, 1970 i *Ramon Casas retrats al carbó*, Ajuntament de Barcelona, Serveis de Cultura, 1982.

15 Vol. I, núm 33, 13 de gener de 1900, s/p.

El 1909 Casas va fer donació al Museu Municipal de Barcelona –l'actual Museu Nacional d'Art de Catalunya– de dos-cents retrats al carbó d'aquesta sèrie, després d'exposar-los a la sala Fayans Català de Barcelona. Tanmateix, aquest retrat de Maragall no figurava entre el donatiu, i en canvi n'hi havia un altre,¹⁶ que ara és entre els fons del Museu Nacional d'Art de Catalunya,¹⁷ on a part dels donats per Casas n'hi ha una trentena llarga més que tenen altres procedències. Aquest segon retrat esmentat és de mig cos, i el poeta, gairebé de perfil, mira cap a la seva esquerra i està assegut en una cadira de braços. És un carbó amb lleus tocs de pastel, ara gairebé difuminats per una neteja massa abrasiva a la qual fou sotmès el dibuix fa uns anys per eliminar-hi taques d'humitat o fongs.

Retrat de Maragall. Ramon Casas, entre 1897 i 1899

Retrat de Maragall. Ramon Casas

Fou exhibit per primer cop el 1904, en una exposició conjunta de Casas i l'escultor Miquel Blay que tingué lloc al taller del mateix pintor, i fou reproduït per *Pèl & Ploma* en una làmina adjunta al número 98, d'aquell any,¹⁸ una d'aquelles làmines estampades amb especial cura i paper de qualitat, amb els segells secs de la revista i de la impremta Thomas, què la revista obsequiava als seus subscriptors i

¹⁶ *Catàleg dels retrats dibuixats per en R. Casas dels que n'ha fet donatiu al Museu Municipal de Barcelona*, Barcelona, La Neotipia, 1909, cat. núm. 95

¹⁷ MNAC/GDG 27609. Amida 61'1 x 47'3 cm.

¹⁸ *Pèl & Ploma*, núm. 98, octubre de 1903. En el mateix número Maragall hi publicà «Elogi de la paraula» i l'article «Advertència» (p. 290-302 i 311-314).

que molts s'emmarcaven. Aquest retrat ha estat una de les grans imatges de la iconografia maragalliana, omnipresent a tota mena de llibres i revistes, i tractar de relacionar totes les publicacions que l'han reproduït abans i ara seria inacabable.

És curiós, però, que la figura de Maragall no aparegués en una altra sèrie de dibuixos de personatges coetània: les extraordinàries caricatures aquarel·lades que Lluís Bagaria, abans d'establir-se a Madrid, va fer de molts artistes, polítics, escriptors, etc. del seu temps, i que es conserven en el Museu d'Art de Sabadell.¹⁹

En canvi, Bagaria sí que va caricaturitzar Maragall en més d'una ocasió, com en el diari *La Tribuna* de Barcelona el 1905, on la caricatura del poeta, molt simple —era un Bagaria encara incipient, que no havia consolidat el que seria el seu estil tan personal—, només el cap, aparegué en una secció fixa escrita per Jerónimo Paturó,²⁰ pseudònim del periodista Rafael Maynar Lapuerta, un d'aquells molts personatges del periodisme a Barcelona que ara per ara han passat desapercebuts i als quals caldrà prestar atenció per a tenir una visió més completa del panorama cultural nostre del seu temps. Anys després, quan ja era el Bagaria clàssic, va incloure la caricatura de Maragall, ara a *L'Esquella de la Torratxa*, en una doble pàgina que intitulà «El Gay Saber. Galeria còmica de mestres vius»,²¹ al costat de Guimerà, Costa i Llobera, Apel·les Mestres i uns quants més.

Retrat de Maragall. Bagaria, 1905

Retrat de Maragall. Bagaria, 1908

¹⁹ Vg. *Lluís Bagaria caricaturista del món barceloní*. Llegat Maria Cladellas, Museu d'Art de Sabadell, 2003, on malgrat que no sempre les caricatures són ben identificades és evident que la de Joan Maragall no hi figura.

²⁰ Lluís BAGARIA, Jaume PATUROT, «Gente conocida (Maragall)», *La Tribuna*, núm. 691, 29 de març de 1905, p. [2].

²¹ *L'Esquella de la Torratxa*, núm. 1532, 8 de maig de 1908, p. 312-313. R/F 112 de l'inventari de retrats del poeta que hi ha a l'AJM. La caricatura de Maragall, tota sola, va tornar a aparèixer a la mateixa revista, amb motiu de la mort del poeta, al núm. 1721, del 22 de desembre de 1911, p. 802. Agraeixo al gran coneixedor de la història de la premsa Josep Maria Cadena que m'hagi localitzat aquestes ubicacions.

L'escriptor Prudenci Bertrana, que també era des de jove un pintor considerable, va fer un dibuix de Maragall al carbó sobre paper, que es conserva al Museu d'Art de Girona.²² Tanmateix, l'interès que a priori desperta el retrat d'un escriptor important fet per un altre escriptor destacat decau aviat, ja que en aquest cas no va ser fet del natural sinó tret d'una fotografia, i forma part d'una sèrie de retrats semblants d'homes de lletres catalans que Bertrana va dur a terme per il·lustrar el llibre *Garba*, un producte editorial de divulgació escolar, escrit per Lluís G. Pla i editat el 1915 a Girona per la casa Dalmau Carles, Pla & Comp.,²³ editora molt activa especialitzada en publicacions pedagògiques.

Retrat de Maragall. Pahissa, 1911, gravat per Ramon Ribas

Igualment dins dels retrats de compromís fets del poeta podríem incloure el de Jaume Pahissa i Laporta, l'original del qual desconec si es conserva, però que es coneix perquè fou gravat a la fusta per Ramon Ribas i l'estampa aparegué a l'acuradíssima revista *Bibliofilia* de Barcelona.²⁴ De fet, és gairebé un retrat pòstum —on el poeta apareix de perfil, ja força demacrat—, estampat després de la mort de Maragall, encara que Pahissa arribés a fer el dibuix original del natural en vida del retratat, tal com es proclamava que es feien la majoria dels dibuixos de la sèrie de retrats d'homes de lletres que inclou la revista en aquella etapa, és a dir, sense auxili fotogràfic.

Aquest retrat té una particularitat estilística. Va ser fet en una època en la qual s'estava engegant la nova xilografia catalana, dins el que arreu del món occidental se n'ha acabat dient la neoxilografia. Això significava que alguns artistes, un cop esdevinguda innecessària la xilografia tradicional com a manera pràctica de reproduir imatges en llibres i premsa (ja que el nou sistema del fotogravat donava uns resultats molt més ràpids, barats i còmodes que els del gravat en fusta), s'havien abocat a aquesta tècnica amb una altra mentalitat, alliberats de servituds, i l'abordaven amb total llibertat, de manera que s'estava creant un estil xilogràfic modern que entre nosaltres es va adscriure al naixent Noucentisme. Precisament una filla del poeta, Helena Maragall, seria durant pocs anys una bona representant de la neoxilografia catalana. Tanmateix, aquest retrat de Maragall —i tota l'al·ludida sèrie d'altres retrats d'escriptors apareguda a la mateixa revista *Bibliofilia*— és una orgullosa reivindicació de la xilografia a testa de caire tradicional, amb el seu típic detallisme virtuosístic vuitcentista; i Ribas, que havia estat un nom destacat d'aquella tradició, ben actiu al darrer quart del segle XIX, ara tractava de conservar debades el protagonisme de sempre aplicat a nous projectes editorials.

²² Núm. reg. 251.727.

²³ Vg. Pere FREIXAS i CAMPS, «Prudenci Bertrana dibuixant i pintor», dins *La col·lecció de dibuixos i pintures de Prudenci Bertrana*, Diputació Provincial de Girona, 1975, p. s/n. El retrat en qüestió és reproduït dins *Prudenci Bertrana, la presó de l'ànima*, Diputació de Girona – Museu d'Art de Girona, 1999, p. 55.

²⁴ Vol. I, desembre de 1911, p. 103.

No era casual l'ús d'aquell estil obsolet en aquella sèrie de retrats: l'impulsor de *Bibliofília*, el destacat bibliòfil Ramon Miquel i Planas, home refinat però d'accentuada tendència estètica i conceptual tradicionalista, volia mantenir a contracorrent aquella tècnica fatalment superada, dins la seva croada particular antinoucentista;²⁵ i de fet ho aconseguí en algunes produccions editorials seves; però la força de l'evolució natural de les arts del gravat interrompria definitivament el futur de la xilografia tradicional, i la deixaria en mans exclusivament dels nous artistes, especialment dels més innovadors.

Teòricament, també fou fet en vida del poeta l'apunt de Ricard Opisso que representa Maragall, Antoni Gaudí i Josep Pijoan, o un altre dibuix del mateix autor amb els mateixos personatges i, a més, Miguel de Unamuno. La presència d'Unamuno i Maragall plegats situaria aquest dibuix vers l'octubre del 1906, quan l'escriptor basc visità les obres de la Sagrada Família, i Maragall hi anà en concepte d'interpret, ja que Gaudí solia parlar a tothom en català, i encara més quan es trobava algú despectiu amb el nostre idioma, com Unamuno ho fou en aquest cas. L'arquitecte hauria dit humorísticament en aquella visita —que acabà essent tensa— que la presència d'interpret era tanmateix innecessària perquè si Unamuno sabia grec, matèria de la seva càtedra, el català no li havia de resultar difícil de comprendre,²⁶ i evidentment no li mancava raó.

Opisso, gran dibuixant entre els joves postmodernistes, era un habitual del taller del temple de la Sagrada Família, i feia d'ajudant polivalent de Gaudí. Segurament, doncs, va veure trobades com aquestes que descriu en aquest parell de dibuixos; però és possible que aquests no fossin altra cosa que composicions evocatives realitzades de memòria en la maduresa del dibuixant, ja que Opisso va fer exposicions individuals a la galeria Renart, de Barcelona, el maig del 1935 i el febrer del 1936, centrades en aspectes i personatges de la Belle Époque i el Modernisme. En tenir èxit aquestes exposicions, es varen obrir els ulls de l'artista, en el sentit d'impulsar-lo a explotar els seus records del Modernisme quan començava, i a fabricar-ne rememorances fatalment tardanes que sovint datava com si haguessin estat fetes al tombant de segle, a fi que despertessin en molts espectadors i potencials col·leccionistes una mena d'enyorament d'aquells temps, que començaven a tornar a interessar el públic català els anys trenta, i més encara que l'interessarien a la postguerra.

Entre els dibuixos informals hi ha, lògicament, les caricatures a la premsa satírica, tot i que Maragall generarà menys caricatures que altres figures culturals del seu nivell. Ja m'he referit a Bagaria, i al *Cu-cut!* del 1904: amb motiu de l'èxit de Maragall als Jocs Florals un gairebé principiant Joan Junceda publicà una caricatura a dues tints del poeta vestit de trobador.²⁷ Si Maragall no va ser objecte de gaires caricatures

25 Vg. F. FONTBONA, *La xilografia a Catalunya entre 1800 i 1923*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1992, p. 253-257.

26 Vg. Cèsar MARTINELL I BRUNET, *Gaudí. Su vida, su teoría, su obra*, Barcelona, Colegio de Arquitectos de Cataluña y Baleares. Comisión de Cultura, 1967, p. 99-100 i 121.

27 Núm. 123, 5 de maig de 1904, p. 293. Torno a agrair aquí a Josep Maria Cadena el seu ajut en la localització de la publicació d'aquest dibuix.

ho haurem d'atribuir al fet que, com apuntava molt justament Josep Maria de Sagarra que d'altra banda el venerava:

Maragall no era popular en el sentido que lo había sido mosén Cinto y después lo fueron Iglesias, Guimerà, Rusiñol y el maestro Millet. Maragall a pesar de haber trascendido e influido de una manera rotunda en la burguesía de su tiempo, relativamente ilustrada, no trascendió nunca al pueblo ni a la masa. No fue hombre de tribuna ni escenario; no fue hombre que se dejase ver y a quien la gente señalara cuando pasaba, ni sus versos eran para que los recitase todo el mundo. La popularidad de Maragall se impuso quizá después desde arriba, pero no fue nunca sentida por el gran anonimato del país.²⁸

II-il·lustració de Joan Junceda. *Cucutí*, núm. 123 (5-V-1904), p. 293

28 Josep M. de SAGARRA, *Retrats*, Barcelona, Grijalbo, 1987, p. 122.

Això és ben cert, però també cal matisar que alguns versos de Maragall, com «La sardana» o «La vaca cega», sí que varen gaudir de la màxima popularitat, i la prova és que al·legories a tots dos omplen la placa que Joan Carreres va fer en baix-relleu el 1917, situada a la façana de la casa del carrer d'Alfons XII de Sant Gervasi de Cassoles –el municipi després incorporat a Barcelona– on Maragall visqué i morí.

Junceda tornaria a publicar un dibuix de Maragall. Va ser el 1910, al «Suplement» a *De tots colors*.²⁹ Però en aquest cas més que una caricatura era un retrat a ploma, circumstància curiosa perquè altres poetes dibuixats pel mateix Junceda a la mateixa publicació –Costa i Llobera, Viura, Prat Gaballí, López Picó i Guasch– sí que reberen un tractament caricaturesc. Sembla com si la figura de Maragall no admetés bromes.

Molts dels retrats que hi ha de Maragall, però, no són fets en vida d'ell. És com si la seva mort prematura hagués impedit que els naturals homenatges en forma de retrats i escultures haguessin arribat a temps. I Maragall va ser una figura intel·lectual que assolí de seguida una dimensió pública excepcional, no sols a Catalunya sinó també a Espanya.³⁰

Segurament el més notable d'aquests retrats pòstums, pel relleu públic que té i per la personalitat del seu autor, fou el bust que s'instal·là el 1913 al Parc de la Ciutadella de Barcelona, obra d'Eusebi Arnau, que corona una columna dissenyada pel gran arquitecte modernista Lluís Domènech i Montaner, voltada en el seu fust per un relleu al·legòric a la sardana, triat sens dubte per ser –com acabo de dir– un dels temes més populars de la poesia maragalliana, difós a tots nivells.³¹

Detall del bust de Maragall al Parc de la Ciutadella. Arnau i Domènec i Montaner, 1913

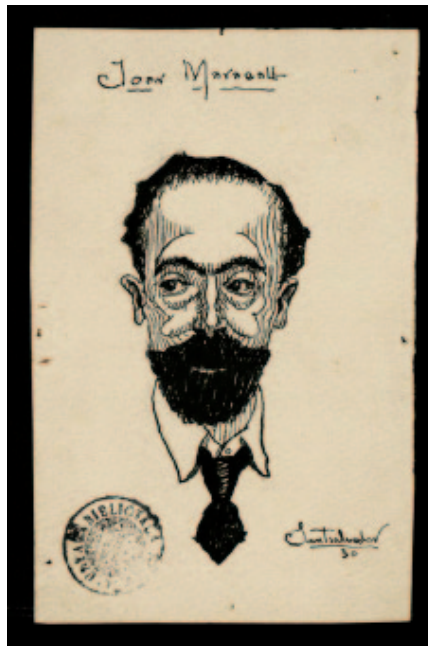
29 Núm 1, 8 de gener de 1910). En parla Josep Maria CADENA a «Gentes de pluma y lápiz. Junceda y sus caricaturas de siete poetas», *Diario de Barcelona*, «Dominical», 28 d'abril de 1974, p. 15.

30 Àngel de Apraiz, un dels primers catedràtics d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona, explicava com ell mateix glossava les idees de Maragall a classe –a l'època història de l'art i literatura eren una sola assignatura–, tant a la Universitat de Barcelona, com a la de Salamanca d'on ell procedia; vg. Àngel de APRÁIZ, *Discurso leído en la inauguración del curso académico de 1931 a 1932 [...] acerca de las disciplinas estéticas y sus métodos en la universidad*, Universidad de Barcelona, Barcelona, 1931, p. 8.

31 L'actor català més reconegut de l'època, Enric Borràs, solia recitar en públic el poema «La sardana», malgrat no tractar-se d'un text de procedència teatral.; vg. Francesc FOGUET i Isabel GRAÑA, *El gran Borràs. Retrat d'un actor*, Museu Badalona, 2007, p.133, 178 o 190.

Arnau havia estat també un dels escultors més representatius del Modernisme, i en aquest cas va haver de resoldre el problema de retratar algú sense poder fer-ho del natural. El bust, tanmateix, està fet amb gran dignitat i ofici, i el passà a marbre l'especialista Federico Bechini.³² Constitueix el monument principal dedicat per Barcelona a la figura del poeta i assagista. Una versió del mateix bust, sembla que en guix patinat, va fer-se per a can Soler i Miquel, a Tàrraga,³³ on un vitrall interior de la casa representava «La vaca cega».

David Santsalvador, un dels millors retratistes catalans dels anys trenta, evocà la faç de Maragall el 1930 en tinta xinesa, en un dibuix que és a la Biblioteca de Catalunya.³⁴ Aquell Santsalvador, però, tot just era un aprenent, i el retrat de Maragall és força impersonal i encara no mostra el traç especial que el seu autor definiria més endavant.

Retrat de Maragall. Santsalvador, 1930

Un retrat més significatiu és el que fou dedicat al poeta a la Galeria de Catalans Il·lustres, una iniciativa començada el 1891 per part de l'Ajuntament de Barcelona. Es tracta d'una pintura molt tardana, instal·lada a la Galeria el 1971, obra de Ramon Pichot i Soler. Aquest pintor no havia pogut conèixer Maragall, ja que va néixer després de la seva mort, si bé era nebot del pintor esmentat abans, Ramon Pichot i

32 Vg. Maria Isabel MARÍN SILVESTRE, *Eusebi Arnau Mascort (1863-1933)*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1993, vol. III, p. 1467-1471.

33 Fotografia recollida a l'àlbum iconogràfic de l'AJM, R/F 341.

34 Unitat Gràfica XI.1A 26-56 (1930).

Gironès, que havia estat vinculat directament amb el poeta. Com la resta de la galeria de retrats, l'oli és a la seu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, de Barcelona, localització que en el seu cas ja va ser la inicial.³⁵ És una obra correcta, amb força semblança, en la qual, però, s'evidencia lògicament que la factura, tot i ser d'un figurativisme prou tradicional, no concorda amb l'aire del temps que correspondria a un veritable retrat fet al tombant de segle. Ramon Pichot i Soler, a més, era un pintor especialitzat en figures femenines d'una filiació estètica llunyanament renoiresca, circumstància que encara el distancia més de la factura d'un retrat idoni de Maragall.

Molt més remarcable, per motius diversos, resulta el retrat surrealista de Maragall que Salvador Dalí inclogué a una de les quatre petxines de la cúpula del vestíbul del Palauet Albéniz de Barcelona (1969-70) –dedicades les altres a Ramon Llull, Cristòfor Colom i Miguel de Cervantes. La de Maragall és la representació d'un bust amb peanya en el qual només s'identifica al poeta per la silueta, amb barret d'ala tova, dintre de la qual s'hi veu un paisatge amb una gran rosa al mig, un àngel i una onada estilitzada a la manera d'Hokusai.³⁶ De fet, cal dir que els jardins del Palauet Albéniz ja foren batejats precisament amb el nom de Maragall.

Tot i haver-hi a Barcelona ja un monument a Maragall, l'esmentat d'Eusebi Arnau al Parc de la Ciutadella, l'any 2010 se n'inaugurà un altre, a la Plaça Molina, pràcticament al davant de la que havia estat la casa del poeta, del carrer Alfons XII, seu actual de l'Arxiu Joan Maragall. És un monòlit coronat per un bust de bronze, fos per la foneria Barberí, obra d'Ernest Maragall, un dels fills del poeta, bon escultor, molt reconegut especialment a Veneçuela, on s'establí.

Detall del bust de Maragall a la Plaça Molina

³⁵ «Joan Maragall, en la Galeria de Catalanes Il·lustres. En un retrato original de Ramón Pichot», *El Noticiero Universal*, 23 de desembre de 1971. Els retrats anteriors de la Galeria havien passat per altres ubicacions.

³⁶ Institut Amatller d'Art Hispànic – Clixé Gudiol 53998.

Ernest Maragall Noble, autor d'un gran grup de marbre al·legòric de l'«Oda a Barcelona» (1961), que és als Jardinets de Gràcia, ja havia fet el 1967 un bust del seu pare, que Marcel·lí Coll donaria a Caldes d'Estrac, el poble del Maresme que tan vinculat estigué al poeta, on s'exhibeix inserit en un monòlit al carrer. El mateix any en què s'inaugurà el bust de la Plaça Molina, se n'instal·là un altre al Palau de l'Abadia de Sant Joan de les Abadesses. Aquests diferents busts són tres còpies de la mateixa realització d'Ernest Maragall amb només mínimes variants, que evidentment l'escultor –que era un nen en vida del seu pare– no va poder modelar directament, ja que la va fer més de mig segle després de la mort del retratat.

Un altre fill de Joan Maragall, Josep, pintor de l'escola de Ceret, on s'estigué uns anys prop de Manolo Hugué, també va prendre la figura del seu pare com a tema d'alguns dibuixos seus en tinta: un de jove i un de gran.³⁷ El mateix Josep Maragall i Noble va interpretar la figura paterna al llit de mort en una aquarel·la, conservada a l'Arxiu Joan Maragall per adquisició recent de la Biblioteca de Catalunya.

Maragall al llit de mort. Josep Maragall i Noble

La consideració que Maragall mereix dins el conjunt de la cultura catalana ha provocat diversos assaigs més d'interpretar la seva efígie; des d'un dibuix de caire gairebé naïf, tot i la formació rigorosament acadèmica de l'autor, Jesús Vilalta Güell, de Manlleu, que el representa amb la vaca cega del seu famós poema, a la Font de can Covilar (1954),³⁸ fins el quadre gran a l'oli –gairebé un mural– de Joan Palet

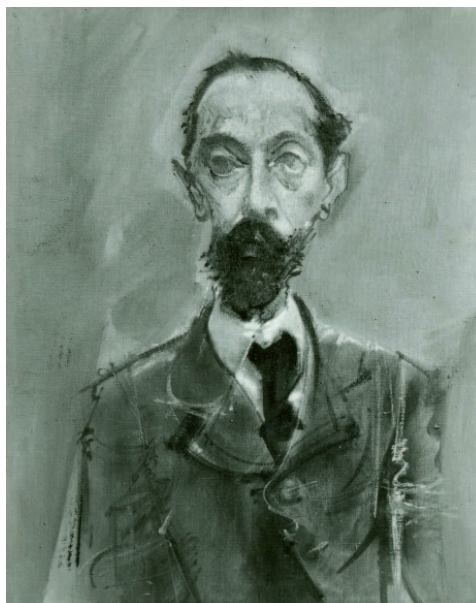
³⁷ Fotografies recollides a l'àlbum iconogràfic de l'AJM, R/F 117 i 118.

³⁸ Fotografia recollida a l'àlbum iconogràfic de l'AJM, R/F 70.

(1970), que hi hagué a la seu de l'editorial Plaza & Janés, de Barcelona, que amb el títol *Los importantes de la literatura catalana* reunia, en un grup cronològicament impossible, Maragall, Verdaguer, Guimerà i Carles Riba,³⁹ passant pel medalló de Frederic Marès al Camí dels Artistes –als Degotalls– de Montserrat (1958),⁴⁰ el bust que Ramon Ferran va fer per al Centre de Lectura de Reus (1960)⁴¹ o un altre bust escultòric fet per Ramon Camps Aliet,⁴² de Vic.

De tots els retrats pòstums de Maragall possiblement el millor és la pintura a l'oli que va fer d'ell Álvaro Delgado el 1978, i que s'exposà a la galeria Ignacio de Lassaleta de Barcelona. Delgado, un dels retratistes més personals de l'escola madrilenya del segle XX, va realitzar una versió de la figura del poeta sàviament distorsionada i d'una gran expressivitat, que trenca amb la imatge tòpica sortida de les fotografies de l'època,⁴³ tot i que es basa en elles, lògicament, per aconseguir una semblança evident. La sèrie de retrats d'escriptors d'Álvaro Delgado té una considerable ambició, i l'artista va fer-los tant de personatges vivents aleshores, com Miguel Delibes, Camilo-José Cela, José Luis Aranguren o Ernesto Sábato, com de reinterpretacions de figures del passat, com Antonio Machado, Ramon del Valle-Inclán o el mateix Maragall. I aquestes esdevenen també veritables creacions, molt vives, lluny de l'encartonament que sovint afecta els retrats fets a distància.

Retrat de Maragall. Delgado, abril-maig de 1978

39 Fotografia recollida a l'àlbum iconogràfic de l'AJM, R/F 73.

40 Fotografia recollida a l'àlbum iconogràfic de l'AJM, R/F 60. El projecte arquitectònic era dels pares Crisòleg Picas i Pere Busquets, i el monument va ser una iniciativa dels Amics de Maragall, que venia a substituir un primer monument més complex, també dissenyat per Marès –i l'arquitecte Francesc Folguera– l'any 1954, que no s'arribà a fer. Marès en la seva joventut ja havia pensat en un monument a Maragall simbolitzat per evocacions als seus poemes emblemàtics «La Sardana» –realitzat a la Plaça Tetuan de Barcelona– i «La vaca cega» (1919); vg. Núria RIVERO (coord.), *Catàleg d'escultura i medalles de Frederic Marès. Fons del Museu Frederic Marès/4*, Ajuntament de Barcelona, 2002, p. 35, 79, 80, 111, 114 i 241.

41 Fotografia recollida a l'àlbum iconogràfic de l'AJM, R/F 66.

42 Fotografia recollida a l'àlbum iconogràfic de l'AJM, R/F 72.

43 Fotografia recollida a l'àlbum iconogràfic de l'AJM, R/F 74.

Cal assenyalar també un altre retrat, fet pel poeta i traductor José María Valverde, que es basa en una de les fotografies més conegudes del poeta i que es conserva a la Universitat de Barcelona.

Trobarem interpretacions gràfiques de la figura de Joan Maragall a llibres moderns destinats a la joventut, com ara els dibuixos d'Ignasi Blanch per a *Vull conèixer Joan Maragall* de Pep Molist, editat el 2010 per la casa barcelonina Baula.

La familiaritat general que hi havia amb la fesomia del poeta, però, s'anà difuminant amb els anys, i per això no són rares confusions com la del dibuixant Carlos Avallone que, en haver d'il·lustrar un article amb una evocació de la figura de Joan Maragall, al diari *La Vanguardia* el 1994,⁴⁴ basà el seu retrat –d'altra banda magnífic com tots els seus– en una imatge no del poeta sinó de Joan-Anton Maragall, el fill gran de l'escriptor, i personatge d'important presència ciutadana fins aleshores, que feia poc que havia mort. En aquell article l'autor es referia a Maragall, Ortega y Gasset i Unamuno, i el dibuixant volia representar els tres personatges, però si els dos darrers responien a la imatge correcta d'ells, el primer era inequívocament el fill gran quasi homònim –tot i que Avallone en diverses altres ocasions, al mateix diari, ja havia il·lustrat Joan Maragall adientment.

Per la importància que Joan Maragall tingué en la cultura catalana, la iconografia artística que s'ocupà d'ell no va ser excessiva, i encara és més abundant la pòstuma que la feta en vida seva. Així, les obres més notables de les fetes en viu són els dos retrats al carbó de Ramon Casas, les quals tampoc no són peces rares ja que Casas en va fer de centenars d'altres personatges del seu temps. Les caricatures de Bagaria són aportacions interessants però menors, mentre que Junceda, tot i l'enginy de la seva caracterització trobadoresca, basa la cara del poeta no en la visió directa sinó clarament en una fotografia coneguda, com passa també amb el retrat de Bertrana. El retrat de Pahissa-Ribas tampoc no és excepcional, ja que forma part d'una altra sèrie de retrats d'escriptors publicats per *Bibliofilia*. Quant als apunts d'Opisso, són episòdics i vés a saber si més evocatius que directes. Els altres que he trobat són retrats pòstums. A la vista d'aquest exemple tan significatiu caldria concloure que l'abundor de la iconografia artística d'una persona no és, doncs, directament proporcional a la magnitud de la seva personalitat pública.

Rebut el 10 de setembre de 2013

Acceptat el 30 d'octubre de 2013

⁴⁴ El dibuix il·lustrava un article d'un altre fill del poeta, Jordi MARAGALL, «Reflexión sobre el mensaje del Rey», *La Vanguardia*, 12 de gener de 1994, p. 17.